

формуванні відповідного типу політики щодо фінансування підприємством своїх активів.

Розроблено методичні підходи до вимірювання капіталу підприємств галузі зв'язку з метою нормування прибутку на капітал і приватизаційної підготовки. При цьому вартість капіталу підприємства пропонується визначати за комбінованим методом – шляхом виваження окремих оцінок, розрахованих за методами чистих активів, затрат заміщення і дисконтування доходів, на коефіцієнти довіри до цих методів, сума яких дорівнює 1. Для підприємств вартість капіталу розраховується для нормування прибутку в регульованих цінах, тому в даному випадку метод дисконтування доходів не використовується, а коефіцієнт довіри до нього приймається рівним 0.

Визначення вартості капіталу підприємства допускає ідентифікацію його основних компонентів і обчислення вартості кожного з них. Результати відповідних розрахунків зводяться в єдиний показник – середньозваженої вартості капіталу, який застосовується для нормування прибутку на капітал при регулюванні цін. Тема розкрита в даній статті відображає домінуючий вплив фінансової складової на інвестиційний ринок, як галузі зв'язку, так і держави в цілому, відновлення пропорційної збалансованості економіки. Поряд з цим, найважливішою умовою формування фінансового потенціалу інвестиційного ринку суспільства є необхідність теоретичного і методологічного обґрунтування системи фінансового забезпечення інвестиційної діяльності реального сектора економіки, яка потребує подальшого дослідження.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антоноук Л.Л. Капітал конкурентноспроможних ділових моделей // „Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки”. – 2002. – № 2. – С. 54.
2. Геєць В.М. Економічне зростання в 2000-2002 рр. та складові політики розвитку у довгостроковому відношенні. // “Економіка прогнозування”. – 2002. – № 1. – С. 22.
3. Закон України „Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”. // „Відомості Верховної Ради”. – 2001. – № 47. – С. 251.
4. Филіок Г.М. Фінансово-економічні аспекти тарифної політики на ринках природних монополій. // „Фінанси України”. – 2001. – № 2. – С. 55-62.
5. Kahn A.E. The Economics of Regulation. Principles and Institutions. Cambridge. Massachusetts. // “The MIT Press”. – 1995. – 325 p.

УДК: 336.14.01.

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Н.І. Вовна

Розкрито економічний зміст доходів місцевих бюджетів у контексті їх соціально-економічного призначення. У процесі теоретичного узагальнення різних підходів до визначення доходів місцевих бюджетів, обґрунтування їх змісту та ролі у формуванні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування автором зроблено спробу сформулювати власне бачення сутності цього поняття саме в умовах демократичних перетворень. Наголошено на необхідності вирішення практичних питань, пов'язаних із зміцненням дохідної бази місцевих бюджетів, оптимізацією її складу та структури.

Кількість бібліографічних посилань – 20; мова українська.

Ключові слова: Бюджет; доходи бюджетів; доходи місцевих бюджетів; місцеві фінанси; органи місцевого самоврядування; централізовані фонди грошових коштів.

ВСТУП

Демократизація суспільного життя та трансформаційні процеси в Україні вимагають

нових підходів до розуміння економічної природи місцевих бюджетів, їх доходів, з'ясування ролі цих бюджетів в економіці держави, спонукають до пошуку дієвих механізмів формування доходів та ефективних напрямків витрачання бюджетних коштів. Зважаючи на те, що в сучасних умовах доходи місцевих бюджетів займають вагомe місце

Вовна Наталія Ігорівна - аспірантка кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства

у фінансових ресурсах органів місцевого самоврядування, особливого значення набувають проблеми удосконалення механізму їх мобілізації та зростання обсягів саме власних доходів місцевих бюджетів. Таким чином, вирішення практичних питань, пов'язаних із зміцненням дохідної бази місцевих бюджетів, оптимізацією її складу та структури потребують досить глибокого теоретичного осмислення суті, функцій та призначення доходів місцевих бюджетів в умовах демократичних перетворень.

Досліджуючи бюджетні проблеми, вчені-економісти намагаються сформулювати власне визначення доходів бюджету. Так, в економічній науці дослідженню проблем формування доходів місцевих бюджетів присвячені праці вітчизняних економістів О. Василика, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Луніної, К. Павлюк, О. Романенко, С. Юрія та інших. Серед досліджень російських вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики функціонування інституту місцевого самоврядування, місцевих бюджетів та формування їхніх доходів необхідно відзначити Л. Дробозіну, Ю. Константинову, В. Родіонову, Б. Сабанті, Д. Черніка, В. Сенчагова, Л. Павлову, Л. Окунєву, Г. Поляка, А.Бабич. Проте у більшості робіт названих економістів основна увага акцентується на виявленні загальних тенденцій функціонування місцевих бюджетів. Детальнішого дослідження потребують питання щодо висвітлення сутності доходів місцевих бюджетів, яким приділяється недостатня увага. Та не лише теоретичні, але й практичні проблеми обумовлюють важливість та актуальність питань формування доходів усіх видів місцевих бюджетів в сучасних умовах економічних та демократичних перетворень в Україні. Метою даної статті є оцінка теоретичних засад доходів місцевих бюджетів та уточнення концептуальних підходів щодо їх змісту та ролі у формуванні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

При постановці та розв'язанні поставлених завдань застосовувались методи наукової абстракції – при виявленні економічної природи доходів місцевих бюджетів, методи аналізу і синтезу – під час дослідження соціально-економічного призначення доходів місцевих бюджетів.

Доходи місцевих бюджетів вважаємо за доцільне досліджувати базуючись на теоретичних висновках та узагальненнях світової і вітчизняної науки щодо доходів державного бюджету. Тобто, зважаючи на принцип єдності бюджетної системи, як у категорійному, так і у практичному аспектах, доходи державного бюджету і доходи місцевих бюджетів мають багато спільного. Розробка теоретичних положень щодо доходів місцевих бюджетів є одним із важливих завдань усієї фінансової науки, оскільки бюджетна система держави буде ефективною тоді, коли у її складі, разом із доходами державного бюджету вагоме місце будуть зай-

мати доходи місцевих бюджетів. Поряд з цим, наукове дослідження проблем, пов'язаних із доходами місцевих бюджетів, необхідно базувати також на вченні про фінанси місцевого самоврядування.

Впродовж усіх етапів свого розвитку держава задовольняла власні потреби, акумулюючи державні доходи. При цьому використовувались такі дохідні джерела, аналогами яких в умовах сучасності є податки. Так, у період рабовласництва, феодального суспільства державні доходи забезпечували витрати на ведення війн, утримання двору монарха, державного апарату. Вже із розвитком товарно-грошових відносин грошові доходи стали більш значимими, адже скоротилась частка натуральних зборів та повинностей. До XIX ст. термін доходи місцевих бюджетів не використовувався. В основному всі доходи держави чи місцевої влади трактувались як державні доходи, або як публічні доходи.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ВЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Перші посилання на доцільність розмежування державних та місцевих фінансів, доходів держави та місцевих доходів висвітлюються А. Смітом у праці "Исследование о природе и причинах богатства народов" [1]. Автор виокремлює такі джерела отримання доходів як земля, праця, капітал, що забезпечують державне господарство фінансовими ресурсами. При цьому науковець наголошує, що "крім державного фінансового господарства існує ще й місцеве фінансове господарство", а доходи поділяє на доходи від капіталів, підприємств, майна держави (неподаткові надходження) і податки.

Зазначена проблема починає цікавити у першій половині XIX ст. також вчених Англії, США, Німеччини, Франції, Росії. Найбільшого розвитку теорія місцевих доходів набуває у Німеччині, де у той час велись дискусії щодо необхідності виокремлення місцевих доходів. Так, німецький економіст Л.Штейн – у праці "Finanzwissenschaft" в 1860р [2], визнав необхідність самостійних досліджень місцевих фінансів поряд із фінансами держави, зробивши вагомий внесок у розвиток теорії місцевого самоврядування. Особливу увагу звертав на вивчення питань, присвячених фінансам земств та общин Р. Гейст [3]. Досліджуючи вищезазначені проблеми вважав, що передумовою становлення правової держави є розвиток місцевого самоврядування та його автономії, зокрема фінансової.

Використовуючи ідеї попередників у XIX ст. ґрунтовніше дослідив проблеми місцевих фінансів А.Вагнер, виклавши їх у роботі "Finanzwissenschaft" впродовж 1883-1901рр. [4].

На його думку фінансове господарство усіх публічних спілок і держави має бути предметом фінансової науки. Вчений-економіст доводив, що місцеві фінанси поряд із державними фінансами є публічними фінансами.

У російській фінансовій літературі проблеми формування доходів місцевих бюджетів почали досліджуватись після земської реформи 1864 року. Зазначені питання досить ґрунтовно розкривались такими вченими: А. Васильчиковим, В. Лебедєвим, Б. Веселовським, І. Озеровим, А. Свірщевським, П. Гензелем, А. Цитовичем, В. Твердохлебовим, А. Смірновим.

При цьому під доходами місцевих бюджетів вони розуміли сукупність ресурсів, які нагромаджувались місцевими самоврядними спілками, підлеглими державі, для задоволення громадських потреб. Джерелами доходів вважались податкові надходження та ресурси, отримані внаслідок ведення власного фінансового господарства.

У період існування Української Народної Республіки практично відсутні необхідні наукові джерела, у яких би досліджувалися проблеми формування місцевих бюджетів, їх доходів.

В радянські часи наука про місцеві фінанси у розрізі формування дохідної частини місцевих бюджетів розвивалася не досить інтенсивно. Існували різні підходи вчених – економістів щодо визначення сутності доходів місцевих бюджетів.

У 1944 році радянський вчений-економіст Н.Н. Ровінський писав, що зміст доходів місцевих бюджетів визначається виділенням у місцеві бюджети тих дохідних джерел, які будучи у розпорядженні місцевих рад та виконавчих комітетів, можуть бути використані з найбільшою ефективністю як для збалансування бюджетів, так і для загальної мобілізації ресурсів країни [5]. При цьому місцевим бюджетам передаються дохідні джерела, які забезпечують не лише достатність бюджету, але і його стійкість. Автор вказує на цільове використання доходів місцевих бюджетів, групуючи доходи за ознакою стягнення, він розрізняє податкові надходження та доходи, які є результатом господарської діяльності місцевих органів влади. Проте, таке визначення доходів місцевих бюджетів не розкриває повністю їх зміст у частині джерел формування.

Д.Д. Бутаков визначає доходи місцевих бюджетів як сукупність економічних відносин, які сприяють територіальному розподілу ВВП держави та забезпечують формування фінансової бази місцевих органів влади [6]. На нашу думку подане визначення доходів місцевих бюджетів як сукупності економічних відносин є абстракцією, яка не розкриває кількісні та якісні характеристики категорії доходів. При цьому, доходи місцевих бюджетів, формуючи фінансову базу місцевих органів

влади, є лише однією, хоча і вагомою, складовою ресурсів органів місцевого самоврядування.

Радянські вчені Н.А. Ширкевич [7] та М.В. Васильєва [8] вважають, що доходи місцевих бюджетів, перш за все, це джерело формування основної частини матеріальної основи місцевих органів влади, без якої неможливий їх вплив на формування нових суспільних відносин. Сутність доходів місцевих бюджетів вони розкривають у контексті впливу доходів місцевих бюджетів на економіку держави загалом. Проте, дане трактування доходів місцевих бюджетів необхідно уточнити у розрізі напрямків цільового їх використання.

В Україні розвиток концептуальних засад доходів місцевих бюджетів тісно пов'язаний із визнанням місцевого самоврядування та розширенням їх фінансової діяльності. Доречно відмітити, що ряд сучасних дослідників подають визначення доходів бюджетів в цілому, охоплюючи одночасно сфери фінансових відносин як на загальнодержавному рівні, так і на рівні місцевого самоврядування. При цьому у наукових джерелах доходи бюджетів розглядаються як частина централізованих ресурсів держави, фондів грошових коштів, економічні відносини.

Так, С.І. Юрій, Й.М. Бескид під доходами бюджетів розуміють частину централізованих ресурсів держави, які необхідні для виконання нею відповідних функцій. Вони відображають економічні відносини, що виникають у процесі формування фондів грошових коштів і надходять у розпорядження органів влади, управління та органів місцевого самоврядування [9]. У даному визначенні висвітлено сутність як доходів державного бюджету, так і доходів місцевих бюджетів. Основна увага акцентується на особливостях функціонування цієї категорії, зокрема, на вартісному і розподільчому характері, матеріальному змісті і призначенні. На нашу думку, подане визначення є найбільш повним у частині обґрунтування доходів бюджетів як економічних відносин.

Аналогічним є підхід до визначення сутності доходів місцевих бюджетів у Л. Дробозіної, Ю. Константінової, Л. Окуневої, які зазначають, що доходами бюджетів є частина централізованих фінансових ресурсів держави, необхідних для виконання її функцій, які відображають економічні відносини, що виникають у процесі формування фондів грошових ресурсів та надходять у розпорядження органів влади [10]. Доходи місцевих бюджетів, як вони стверджують, формуються за рахунок місцевих податків і зборів, неподаткових доходів, надходжень із вище стоячих бюджетів. Співвідношення між цими джерелами повинно залежати від функцій, покладених на регіональні та місцеві органи управління, від потенційних можливостей отримання ними місцевих податків і зборів а також від можливостей вище стоячих

органів влади надавати фінансову допомогу територіям.

У визначенні доходів бюджету, запропонованому Г.Б. Поляком стрижневою основою виступає сукупність економічних (грошових) відносин, що виникають між державою та юридичними і фізичними особами у процесі формування фондів грошових ресурсів та надходять у розпорядження органів влади відповідного рівня [11]. Він також зазначає, що доходи бюджету є частиною централізованих фінансових ресурсів, що перераховується на безповоротній основі у відповідності з діючим законодавством у розпорядження відповідних органів влади, необхідних їм для виконання своїх функцій.

На думку М.В. Романовського, О.В. Врублевського, та Б.М. Сабанті доходи бюджету відображають економічні відносини, що виникають у процесі формування основного загальнодержавного фонду грошових ресурсів [12]. Формою прояву цих відносин є різні види платежів підприємств, організацій та населення до бюджету. За матеріально-речовим змістом доходи бюджету – грошові ресурси, що безповоротно надходять у розпорядження органів державної влади та місцевого самоврядування і у відповідності із діючим бюджетним та податковим законодавством.

А.М. Бабич та Л.П. Павлова доходи бюджетів визначають як частину національного доходу, що централізується у бюджетах різних рівнів. При цьому вони конкретизують джерела формування доходів місцевих бюджетів: податкові та неподаткові безповоротні надходження у відповідності із бюджетним і податковим законодавством. Разом із податковими та неподатковими доходами у бюджетах враховуються і доходи від використання майна, що є у державній та муніципальній власності [13].

О.Р. Романенко трактує доходи бюджету як економічну категорію, яка відображає економічні відносини, які виникають у держави з юридичними та фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду [14]. Формою прояву категорії доходи бюджету є різні види платежів підприємств, організацій і населення в бюджет, а її матеріальним втіленням - грошові кошти, які мобілізуються у бюджет. З одного боку бюджетні доходи є результатом розподілу вартості ВВП між різними учасниками відтворювального процесу, а з іншого - об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості. Матеріальним джерелом доходів бюджету є ВВП. Проте, таке тлумачення доходів місцевих бюджетів не розкриває повністю сутності цієї категорії. Доходи державного та місцевих бюджетів різняться джерелами формування окремих видів надходжень та напрямками цільового використання. Врахувавши

такі особливості, доцільно конкретизувати економічний зміст доходів, зокрема місцевих бюджетів.

Ю.В. Пасічник доходи місцевих бюджетів розглядає, як окрему економічну категорію, що виражає сферу економічних відносин суспільства, яка пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовуються місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону [15]. Погоджуючись у цілому з науковими підходами Ю.В. Пасічника щодо тлумачення поняття доходів місцевих бюджетів, вважаємо, що не доцільно ототожнювати доходи місцевих бюджетів з фінансовими ресурсами регіонального рівня, оскільки останні крім доходів бюджетів включають доходи державних та місцевих цільових фондів, доходи комунального сектора економіки та муніципальний кредит.

Враховуючи вищевикладене, важливо відмітити, що серед вчених економістів в розумінні економічного змісту доходів місцевих бюджетів панує дві концепції. Відповідно, одні науковці, визначаючи зміст доходів місцевих бюджетів абстрагуються трактуванням їх як економічних відносин, для інших - доходи місцевих бюджетів асоціюються з частиною централізованих ресурсів держави, що зосереджуються у відповідних централізованих фондах грошових коштів. На наш погляд, загальноприйняті у фінансовій науці трактування доходів місцевих бюджетів як економічних відносин є лише понятійною конструкцією, позбавленою основних фундаментальних характеристик: кількісної визначеності, ресурсної обмеженості. Такий підхід до з'ясування сутності доходів місцевих бюджетів не узгоджується з прагматичним їх розумінням, відповідно до якого ці доходи можуть бути об'єктивізовано виміряні. Тому, можна було б швидше погодитись із твердженнями представників другої групи дослідників сутності доходів місцевих бюджетів. Проте за таким підходом щодо трактування доходів бюджетів як фондів грошових коштів не розкривається повністю економічний зміст доходів, зокрема місцевих бюджетів.

2 ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Концептуальні підходи до формування доходів місцевих бюджетів відображені і у положеннях нормативно - правових актів міжнародного права, а саме у Європейській Хартії про місцеве самоврядування, у Всесвітній декларації місцевого самоврядування, у Декларації про принципи місцевого самоврядування країн СНД, у

Європейській хартії міст, також у Європейській декларації прав міст та Хартії українських міст [16; 17; 18; 19; 20].

Так, згідно із Європейською Хартією про місцеве самоврядування, обов'язком держави є надання достатніх власних ресурсів органам місцевого самоврядування, які, у свою чергу, можуть вільно ними розпоряджатись у межах загальнодержавної економічної політики. Вище зазначеним актам міжнародного права притаманні спільні принципи, зокрема: органи місцевого самоврядування мають право на достатні власні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатись; обсяг цих ресурсів має бути достатнім відповідно до завдань, обов'язків та компетенції місцевої влади; держава повинна надавати фінансову допомогу фінансово слабким органам місцевого самоврядування, така необхідність підтримки фінансово слабких органів місцевого самоврядування зумовлює застосування державою процедур фінансового вирівнювання. Проте найбільш ґрунтовно стандарти побудови місцевих фінансів, а саме у частині формування доходів місцевих бюджетів, викладено у положеннях Європейської Хартії про місцеве самоврядування, де відзначено ще й такі принципи: частина доходів органів місцевого самоврядування формується за рахунок місцевих податків і зборів, які встановлюються самостійно місцевою владою; державні субсидії надаються місцевим органам влади без порушення принципу їхньої самостійності; необхідною умовою існування місцевих бюджетів є забезпечення гнучкості і різноманітності місцевих фінансових систем [3]. Усі міжнародно-правові акти з питань місцевого самоврядування передбачають європейські стандарти побудови місцевих фінансів та формування доходів місцевих бюджетів, які є обов'язковими для усіх країн, що до них приєднуються. Приєднання ж України до Європейської хартії про місцеве самоврядування зобов'язало її до виконання усіх положень зазначених нормативно-правових актів.

ВИСНОВКИ

Термін "доходи місцевих бюджетів" використовується для визначення різних за своєю природою об'єктів та явищ. З одного боку це поняття відображає сукупність особливої сфери фінансових відносин, пов'язаних з формуванням централізованих фондів грошових коштів місцевих органів влади, а з другого боку – матеріальне вираження частини бюджетних відносин у вигляді податкових та неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом й офіційних трансфертів. При цьому, сутність доходів місцевих бюджетів доцільно розглядати у контексті їх суспільного при-

значення, поєднання загальнодержавних, регіональних інтересів та інтересів територіальних громад у процесі наповнення місцевих бюджетів.

Теоретичне узагальнення різних підходів щодо з'ясування сутності доходів місцевих бюджетів дало можливість сформулювати власне бачення поняття цієї категорії. Під доходами місцевих бюджетів необхідно розуміти, на нашу думку, частину фінансових ресурсів держави, яка мобілізується у централізованих фондах грошових коштів органів місцевого самоврядування з метою забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць держави. Обсяг цих доходів залежить від кількості і обсягу функцій та потреб у бюджетних ресурсах для виконання власних та делегованих повноважень органами місцевого самоврядування.

Проведене дослідження економічної природи доходів місцевих бюджетів характеризує наступне. Трансформаційні перетворення, які супроводжуються демократизацією суспільного життя, ускладнюють фінансові взаємовідносини, зумовлюють різноманітність форм та методів мобілізації фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. Доходи місцевих бюджетів як вагома складова фінансової основи функціонування органів місцевого самоврядування є засобом перерозподілу грошових ресурсів у межах певної адміністративно-територіальної одиниці на користь певних груп населення, галузей економіки, регулювання розвитку соціально-економічних процесів, а їх стабільність – головним та визначальним критерієм рівноважного та пропорційного розвитку суспільства.

В Україні наука про місцеві фінанси набула особливого розвитку. Доопрацювання потребують концептуальні засади функціонування місцевих бюджетів в частині теоретичного осмислення сутності та призначення їх доходів в умовах демократичних перетворень. Кожний період розвитку суспільства знайшов своє безпосереднє втілення у висвітленні та розумінні категорії – доходи бюджетів. Проте, запропоновані підходи до з'ясування сутності доходів бюджетів потребують конкретизації відповідно до їх соціально-економічного призначення, зокрема на локальному рівні. Керуючись багаторічним досвідом наукових досліджень теоретичної концептуалізації доходів місцевих бюджетів автором зроблено спробу сформулювати власне бачення цього поняття. На нашу думку, уточнення змісту доходів місцевих бюджетів та їх призначення в умовах демократичних перетворень дасть змогу вирішувати практичні питання, пов'язані із змістом дохідної бази місцевих бюджетів, оптимізацією її складу та структури.

З огляду на здійснене наукове дослідження зростання реальних обсягів надходжень та теоретичних аспектів доходів місцевих бюджетів розв'язанні проблем у сфері організаційно-подальші дослідження доцільно проводити у контексті визначення їх складу та пошуку шляхів методологічного і правового забезпечення процесу акумулювання доходів місцевих бюджетів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. А. Смит Исследование о природе и причинах богатства народов.-1776.-Вступ, статья и комментарии канд. екон. наук В.С. Афанасьева. - М.: Соцэкгиз, 1962.-684с.
2. Л. Штейн Финансовая наука. Выпуск I. Государственное хозяйство: Пер. с нем. СПб,1885.
3. Р. Гнейст История государственных учреждений Англии: Пер. с англ.-М.:1885.
4. Кравченко В.І.: Місцеві фінанси України: навч. пос. - К.: Т-во "Знання", КОО,1999. - 487с.(Вища освіта XXI ст.)
5. Н.Н. Ровинский Государственный бюджет СССР: учеб. пособие для фин. - екон. вузов. - М.: Госфиниздат, 1944. - с.9.
6. Местные бюджеты стран – членов СЭВ/ под ред. Д.Д. Бутакова. -М.: Финансы и статистика, 1980. - 147 с.
7. Н.А. Ширкевич Местные бюджеты. - М.: Финансы и статистика.-1991.-126с.
8. М.В. Васильева Местные бюджеты в современных условиях. - М.: Финансы и статистика.-1987. - 112с.
9. С.І. Юрій, Й.М. Бескид, І.В. Плішко та ін. Державний бюджет України: навч. посібник - Тернопіль: Т.О.В. "ЦМДС", 1998. - 227с.
10. Общая теория финансов: Учебник / Л.А. Дробозина, Ю.Н. Константинова, Л.П. Окунева и др.; Под ред. Л.А. Дробозиной. - М.: Банки и биржи. - ЮНИТИ.-1995. - 256с.
11. Финансы: учебник для вузов / Под ред. Г.Б.Поляка.-2-е изд., перераб. и доп.-М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2003.-607с.
12. Финансы: Учебник для вузов. Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. - М.: Издательство "Перспектива"; издательство "Юрайт", 2000.-520с.
13. А.М. Бабич, Л.П. Павлова Финансы. Денежное обращение. Кредит.: Учебник. -М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2000. - 687с.
14. О.Р Романенко Фінанси: Підручник.-К.: Центр Навчальної Літератури, 2003.-312с.
15. Ю.В. Пасічник Бюджетна система України та зарубіжних країн: навч. пос. - К.: Знання – Прес. - 2002.-495с.-(Вища освіта XI ст.).
16. Європейська Хартія про місцеве самоврядування. - Рада Європи, відділ вид. і док., 1990.-Травень (надруковано у Франції).-10с.
17. Всесвітня декларація місцевого самоврядування // Місцеве та регіональне самоврядування України.-К.,1994.-Вип.1-2(6-7).-с.65-69.
18. Декларація про принципи місцевого самоврядування країн СНД - Декларация о принципах местного самоуправления в государствах - участниках Содружества: межпарламентская ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств // Вестн. Межпарламент. Ассамблеи.-СПб.,1993.-№1.-с.160-164.
19. Європейська хартія міст / Постоянна конф. местн. и регион. органов власти Европы (27 сес., Страсбург, 17-19 марта 1992г.) Страсбург 1992.-59с.
20. Хартія українських міст / Асоціація міст України.-К.-1997.-29с.